

Knjiga Slovénka

XVIII. veku.

4. *Kratkočasne Uganke inu čudne kunšte iz Wele (statt bele) šôle, od Petra Kumrasa (Anagramm statt Pater Markus cf. Šafařík. S. 86). Na Duneju per Ch. Grosserju 1788. 12°. 48 str. — V razgled bodi:*

Predgovor od ugank, inu čudneh kunšt. — „Kokú je poč tu: si bo merski êdn mislel, katiremu bodo lete bukuvce v' roke, ali pred oçy prišle, koku je tu: de en ÷lovek je na tu zapadl, krayncam take qvante (kakeršne so uganke, inu čudne kunšte) pisati, inu v druku vonjidi pustiti? — Na tako vižo, koker se meni zdy, be bil jest že kmalu s pervega konca to pervo uganko: tvojo misl lube moj Perjat! uganil. Al povej meni: moj Lube! kaj otše tu poč tolkajn čudnega biti? — Tu je meni ena uganka, čez katiro se ti čudi, katiro meni rezloži: de dadusehmal, ke so Kraynci že na merski ene reçy, koker nigdar poprej, zapadli, še nehčé na take reçy zapadl ni, katire so že v' drugeh šprahah na dan, inu med ludy dane ble: katire merski enemu, tudi med gmajn pukam, ali za dolge čas si krajšati: ali med drušeno en smeh, ali špas početi služejo: merski enega v' eni ali drugi reçi podučę: njemu njegov tumpast um zbrusejo, pamet ubrišejo, ter ÷loveka v' več rečeh bel vednega, inu znajdenega delajo.

Kaj takega so v' stanu uganke, inu čudne kunšte sturiti; dokler uganka ja drugega neč ni, koker ena zavytu povedana beseda, ali čudnu, inu use drugaçi, koker je samu na sebi, postavlenu prašanje, katiru se skuz eno zakryto pergliho zdej s' to, zdej iz uno reçjo, naprejpernése, inu, de be se rezložilu, inu uganilu, gorida, časi zatu: de be se kaj k pridnemu uku: časi k zbrihtanju te pamete: časi k potrebnemu rezveselenju tega serca iz ugank vonuzelu.

Use ima svoj čas, prave ta modre Ekklesiastes 3, 4. Tok je tudi čas se smejati, inu veselega serca, ali dobre vole biti, tu je: svoje veséle iz eno reçjo inu v eni reçi imeti, katira nekar Boga, nekar svojega bližnega narezžale. Dokler tu kratku nekar ÷loveški naturi nasluže, kader se ÷lovek zmirej kislú, inu potuhnenu deržy: useskuzi modru, ernnú, inu ojstru obnaša. Človek more gledati, večkrat, skuz kar bodi zene reçy poštenu svoje serce k vesélu perpraveti. Med drugemi se zna tu zdej skuz uganke: zdej skuz čudne kunšte daseçi . . . —

Te buqve so na Kraynski zemli scer res kaj novega; al uganke goridajati, inu kunštne, umetne reçy špogati je že tudi na Kraynskemu ena stara navada. Nekedej so njih per mizi, na gosteh; inu scer per dobri voli, ali v eni perjazni združbi goridajali, de so se pred kregam, inu prepiram obvarovali, ter per dobri voli, inu perjaznosti obderžali. Tokú se še tudi per sedaneh časeh namest klafanja, ali oppravljanja per poštenih ludęh gody. Torej so uganke od useh stanov, od antverhov, od ludy, inu žival: od vseh stvary, na nebu, inu na zemli zložene.

V S. Pismu se uganke najdejo: koker tudi v' buqvah teh Modrijanov starega svejta; tok niso tedej ludęm uganke toku nanucne, koker se mordej enemkatirem zdę. Al kaj je treba od ene znane reçy tolkajn besedy delati? Uzamimo rajši uganke pred se itd. (str. 6).“ —

5. *Kmetam za potrebo inu pomoč ali ukapolne vesele, inu žalostne pergodbe te vasy Mildhajm. Za mlade, inu stare ludy. Utisnenu na Duneju per Chr. Grosserju 1789. 8°. 442. — Eine Uebersetzung des Becker'schen „Noth- und Hilfsbüchlein für Bauersleute, oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte*

des Dorfes Mildheim^a. — Listrom (str. 60). — Buqve kmetam za potrebo inu pomoč (1—60), katire učę, koku be znali zadovolno živetu (63—120), poštnu premožni ratati (121—291), ter sami sebi, inu drugem v' use sorte potrebah pomagati (292—442). Use is virijetneme Istorijame, inu Exempelnami zvižanu, inu is pildami occifranu, skuz enega ta lube kmetuške stan „Reş Zhislajozega Blifhneka Per Mogozhemu Ajfru Danu (. . mit Bildern gezieret durch einen dem lieben Bauernstand redlich zugethanen Bürger. — Prestavel P. Marka cf. Šafařik. S. 91).

Knjiga ta je po nemški večkrat natisnjena v Gradcu v šestarih razdelkih, kterim je poslovenjena pa le prva knjiga v sprednjem in naslednjih delih s prvotnimi slikami in v XIX postavah. Prigovori nadpisom so vezani v Markovi besedi na pr. »Ein gutes Werk, das wohl gelingt, — Die grösste Lust auf Erden bringt: Kaj dobrega, ak' ti rata, — Te vesely čez dva zlata.« — »Hilf deinem Bruder in der Noth! — Diess ist des Christen erst Gebot: Svojem bližnem imaš pomagati, — Koker je otl Buh nam vkazati.« — »Soll dir's gelingen — Und Nutzen bringen, — So folg' dem Rath — Durch kluge That: De tebi rata, — In te nafrata, — Tok si pusti rad — En dober svejt dat'.« — »Die Erd' ist gross und überall — Voll schöner Gottes Güter, — Und alle Menschen — Jud und Türk — Und Christ — sind unsre Brüder: Velik je ta svejt, inu povsod — Poln narlepseh Božjeh darov; — Naš — Judovske, in' Turške rod — Je 'n kup Božjeh stvar', jen bratov« itd. — Kar je v nemškem virniku str. 240—266: „Auszug aus Wilhelm Denkers Reisebeschreibung“ — je P. Marko po svoje predelal ter namestu nemških tujih dežel popisal Avstrijo, Turčijo, Rusijo in druge dežele slovanske (str. 226—258). Ker je to menda prvi slovenski popis naše domačije, naj se ponatisne v razgled nekoliko največ v njegovem črkopisji na pr.:

Vonpotęgnęnu is popisovanja Denkove rajže.

„Cel svejt, ali zemla je ena velika ojstra, inu kosmata kugla, po katiri morje okrog, inu okrog teče, na tako vižo, de dužele iz vode naqvišku pičę, ked veliki ottoki . . . Cel svejt se na 4. platy rezdejlj: pruti polnoči ležy Europa: pruti jutru Azija: pruti poldnetu Afrika: inu pruti večeru Amerika. Od Nemških dužel ležę v' Europi pruti polnoči Danska, Švénska, Boruska, inu Moškovitarska; pruti jutru: Pojlska, Ogreska, Turška; pruti poldnetu Švicęrska, Francoska, Španska, Portugeska; pruti večeru: Votlinska (Holland), Voskijska (England) zemla, katira se iz Skujidsko vred Velika Britanija imenuje, inu ta k' ti šlišejoča Jerna (Irland) . . . Tu pervu, kar je Denk v svojeh buqvah od dužel zapisanu imel, je od Karatana ali Koroškega . . . Is Korotana je Denk se spustil na Štajersku . . . Ogresku . . . Potem se opisuje Zklavonija . . . Estrijansku . . . Moravsku . . . Bojęmsku . . . Lužinsku . . . Šlezenga . . . Borušya . . . Pojlsku . . . Erdelje . . . Bukovina . . . Rusijansku . . . Turčya . . . Moldava . . . Vulašku . . . Volgarsku . . . Serpsku . . . Boznijasku . . . Hrovašku . . . Kraynsku . . . Gorišku . . . Teržašku itd.

„Na Verhneki (Nauportus) se Lublanca zvira iz skale, ter kmalu per svojemu izvirku čovne nose. Odtod se po ti v' l. 1765. narejeni cesti v mejstu Idrija gre, katiru iz enem starem gradam med goleme gorrame, v dolini . . . čepy . . . Le 2. mile obseže Idrijska zemla; al šafti ima ena druga večę šac nad živem srebram, koker Kraynska dužela tukej, v Idriji . . . Tu živu srebru (Mercurius Virgineus) se čistu skuz špranje teh skal steka . . . Knapi so usi glih, na žovnijsko vižo oblečeni, ter se njim usak večer na dom bóbna (Zapfenstreich). — Na uni strani ležy Hočevje . . . Ribneca . . . Metlika . . . Keršku . . . Novu mejstu . . . Višna gorra . . . Sittičena . . . Kostajnovca . . . — Pol Lublane stoji na Dolenskemu, pol pa na Gorenskemu, kar amnak Lublance ležy. Lublana (ta nekdana preselitva teh Rimlarjov Aemona) je tu poglavitnu mejstu, ter ima

pred 6. mejstneme uratame svoje predmejtja: en theatrum: Kassino: Kasarmo, inu 5. Kloštrov; v' mejstu, kjer je use živu od ludy, inu je is kamenjam, med katirem se Jašpic, Porfyr, Chalcedon itdr. narajma, poflajštranu; ima svoj Lontovš, Rôtovš, Fiztamio. Škofyo, Križanke, Firštov of, inu več drugeh lepeh hiš; poleg dveh Kloštrov, tudi svoj Liceum od 10. latinskeh inu drugeh šol. Cirqve so lepe; al stolna Cirkuv S. Meklavža, inu S. Petra fare pred mostam so med njeme te narlepše. V Škofji Lôki, inu celi Grašini, katira 10. mil okoli seže, 200. vasy pod sabo ima, inu Škofu v' Frajzingi šliše, se dovel preje sprede, issučé, v' platnu zdela, inu čez morje preda. V Bitni . . Stražišah . . Krajn . . Teržič . . na Jesenicah, Plavžu, Savi, Javerneku . . Gorra Lebél je meja med Kraynsko inu Koroško duželo, čez katiro je Ces. Korel VI. is naizrečeno utrato to ked kača semterkje zavyto cesto narediti, inu na artiču gorro predreti pustil. Pruti Štajerskemu pak dela gorra Trojane mejo. Na Vačah . . Kamnek . . Pod Meki-name . .

Sedanu Kraynsku Vajvodstvu je blu per Rimlarjeh en dejl Norika pruti večeru, kader je bla pak jela Rimska oblast pojematí, so bli to zemlo Slavenci obsedli. Ces. Korel ta Velike je na leti zemli Vojarski Gospošeni konc sturil. Na tu pak so narpoprej Namestneki is Frankonije: potem Vajvodi is Koratana: za njimi Pokrajni Kniži is Krajna gospoduvali, ter so še tudi čez Slavino (Marchia Slavonica) postavljeni bli. Tu use skup je potem na Lepolda Babenbergskega, Estrijanskega Vajvoda prišlu: inu Fridrik, ta wyteske je že Kraynsko duželo, ked enu Vajvodstvu pod sabo imel. Kader je bil pak is Fridrikam Babenberg-kem us rod odumerl, se je scer Ottokar Pemske Krayl Slavine pooblastil; al Ces. Rudolf je tu skuz orožje v' l. 1282. spet nazajdobil, ter je tu svojemu Synu Albertu naročil; Kraynska dužela pak je Majnhardu Knižu v Tyrolah, inu Koratanu v roke prišla. Al ke je Majnhard bres irba umerl, je v l. 1335. Kraynska dužela Habspurški Estrijanski rodovini v brambo se spustila: inu ke je Albert IV. Goriške Kniž v l. 1364. tudi Gorišku Estrijanskemu Vajvodu zapisal, je cela Kraynska dužela, h' katiri je bla tudi Istrija inu Metlika peruzęta, pod Estrijansku Vajvodstvu padla. Dolga je Kraynska zemla 30, široka 25, po ravnemu pak obseže 214 □ mil, kjer 420.000 duš prebiva, od katireh njih v' enemu lejtú okoli 13890 pomerje; namest teh pak da Buh blizu 15950 otrok na svejt. Po celi duželi se narajma 16 mejst, 22 tergov, čez 200 gradov, inu blizu 400 vasy. Kraynci so usi Katholš: samu med Novemmejstam inu Metliko stanujejo eni starovirci, katiri veliku ojtrestjši póste, ked usi Katholš derže. Usi Kraynsku ali Slavęnsku govore: per Gospóski pak se use po Nemšku piše, inu naprejnóse. Cela dužela je is gorráme, ked is eno keteno skupsklenena.

Dosti s' teh hribov je scer is ludmy, ali gojzdmý prevideneh, al dosti njih je tudi pusteh, inu goleh, na katireh se sneg inu led celu lejtú nastaja. Krás je skorej use ena peč; Hrušeca . . Ta narvikše gorra je Terhlov, 1399 sežęnov od narnižejšeh tla gori, visok, ter čez te druge, ked en oče čez svoje otroke po celi duželi gleda; po dolini ležę cele pečy, katire so se od te terhle gorre odtergale inu dolizvalite, koker de be se bli kedej gorjaki is njeme lučali bli. Po drugeh gorrah se čudne duple znajdejo, kjer dovji golobi mladiče valę. Skuz uno v' Postojni se zna čez 2. mile notri hoditi: inu čuda te nature v' trebuhu te gorre gledati. Med gorráme stoje po deželi 4. jezera: Wlędsku, Wohinsku, Čępešku, inu ta narčudnejše Cirknesku . . . Neč mejn pak, deslih je tolkajn inu toku čudneh vodá po duželi, tok vonder po eneh krajeh vode nimajo: ali dobra ni. Ta suha Krajna, inu zlasti tu scer rodovitnu Temnišku pojle . . . Cele dale se narajmajo, kjer drugega, ked bičovje ali máh narase, po katireh krave okoli lazejo, koker te kumerne krave Krayla Faraona: gnoj restresajo inu lačnejše domu pridejo, koker

so na pašo šle . . . Od sadja ima dužela use sorte . . . Vinu se prav dobru inu obilnu ima. Marven je tu narzdravše. Čebele znajo Kraynci toku dobru glajštati, de druge v' temu učę. Kader ersje po planinah cvede, dado ti is dolin svoje čebele kjekej: inu kader ajda inu goršica cvedô, dadô uni svoje na rejo lesem na ravnu doli. Tu je lepú, kader se ludji, inu cele vasy, ali soseske toku perjaznu med sabo zastopejo. Merski en zastopne čebelár si per svojeh čebelah enu lejtú po 100. do 200. rajnš perdoiby. Dovje inu povodne živale, tudi morske ribe se pousod po duželi lovę; zlasti pak cipe, žerjavi, inu tiči use sorte. Ta narveče šac pak brez usega cvibla je živu srebru, železu, jeklu, kar se po duželi kople, inu večdejł zdelanu iz dužele pošila. Toku je tudi is povhoveme kožecame dobra kopčya na ptuje kraje. V' duželi se znajde 7 fabrek: 672 hkavskeh stolov, katiri usaku lejtú za 400.000 fl. platna sturę: 56 kladuvov ali fužin, katire lejtuedan 20897 centov železa pokujejo: le sameh žeblov bo vsaku lejtú skorej za 200.000 fl. prodaneh. Sol dobę Kraynci iz morja. Al deslih vse te rečy Kraynska zemla ima, tok se vonder zavle Tersta inu množece teh ludy sama preživęti namôre (str. 254) itd."

XI. Franc Saveri Gorjup — rojen v Celju menda 30. nov. 1735, župnik pri Novi Cirkvi nad Celjem, umrl 2. dec. 1781. — Spisal je

Cirkounu leitu ali Evangelski navuki za usse nedele inu praznike celiga leita, poprei na Slovenski jezik ukup spissani inu per altarju naprei nesseni od časti uredniga gospuda Francisca Xav. Goriuppa, Faimestra inu Comissaria per Novi Cirkvi nad Cellam, Goriškiga firsta inu škoffa Consistoriala. Cum Licentia Superiorum. Labaci, Impensis Michaelis Promberger A. 1770. 8°. 448. Lit. Egerianis. — Latinska posveta v začetku je nadškofu Goriškemu . . . Carolo Michaeli . . . Comiti ab Attems . . ., s ktero se vjema na koncu pridejani

Predgovor: „Ta Gnadlivi Firšt, inu Goriški Erc-Škoff so na nas večkrat to povelu pustili priti, de bi se v' Nedele inu Praznike tudi per ti prvi S. Maši, slasti če se tisti dan tu Božju opravilu drugdi, koker per Fari deržy, ta keršanski folk z' enim kratkim navukom imeu napasti. Leti sveti maningi de bi jest po mogočnosti perpomogu, inu tem Duhouskim Pastyrjam, koker mojim lubeznivim Bratam, Feimeštram inu Kaplanam (iz katirih nekteri za volo drugih notišnih opravilou; nekteri tudi za volo pomankejna naše gmein šprahe, posebnu aku so šele oni iz šoll, ali iz drugih Dežell inu kraju h' nam peršli, v' leti nym gori naloženi doužnosti obeno meiheno težavo nabučutjo) z' mojo dobro volo perložnu perstopiv, nym ponudim tukei Evangelske Navuke na slovenski jezik večtal toku, koker se v' tem kraju Cella govory, secer cel kratku ukup znessene; vonder, dokler je po bessedah tiga Apostelna 2. Tim. 3. vsaku Pismu nucnu h podvučejnu, h previzajnu, h posvarjeinu, h oppominejnu v Pravici, de bi ta Boži človek popounima, inu h slednimu dobrimu dellu podvučen biu; znajo tudi ti kratki navuki veliku dobriga sadu pernessiti, aku le ena dobra maninga zravnu pride, katira v timu stoy, de ta človek, katiri bere ali posluša, skerbnu inu v resnici premisli 1. kai ima on po timu Evangelskimu navuku sturiti? 2. kai je on dosihmau sturiu? 3. kai on oče posihmau sturiti? Na takšno vižo bode tu serce vsselei kei občutilu, kar je tistu koss h' dobrimu nagniti, inu bodo leti kratki navuki ta sad, katiriga sem jest zavupau zadošeči, sami od sebe pernessili. Secer glih koker ta gmein perpovest vučy, de vsse vssim dopasti namore, toku tudi lehku previdim, de bodo lete nadoužne Bukvice svoje Tatlouce nešle. Ali jest nym inu enimu vsakimu od tistih te bessede Martiala na vušesse povem, namreč

Carpere vel noli nostra vel ede tua.

Kir sam nič nasturiš, je bolši, de moučiš.

Jest nayšem mojo, ampak Božjo čast, inu mojga bližniga Izveličejne, za katiru sem z' Božjo gnado perpraulen koker živeti, toku vmreti. Ty bodi zdrau inu v' tvoy andohti na mene spouni."

Versta teh navukov je po nedeljah in praznikih: a) Zymski, b) Spomladiški, c) Poleitni inu d) Jesenski Tal. — Šafařik (str. 24. 123) pravi: „Es sind kurze, bei der Frühmesse zu haltende Homilien, in Sprache und Schreibung ziemlich schlecht. Der Verfasser sagt, er habe das Buch in windischer Sprache, wie man sie um Cilly spricht, geschrieben; man spricht aber um Cilly nicht sonderlich gut.“ — Na razgled bodi le nekoliko o skušnjavah na prvo nedeljo v postu:

„Inu kaj je ta Satan per Kristusu delau? Pole! trikrat ga je on z' svojimi skušnjavami perjeu, le enu natirlih človeku nagnejne na njemu spoznati. On je začeu od notišnih rečy: Reci, de letu kamenje kruh postane. Od tih notišnih je se on oberniu h častitlivim rečem: Pusti se tu doli: ti Angeli bodo tebe na svojih rokah nossili. Ta offertni Duh je želou v Synu Božjimu eno offertno missu obuditi, skuz tu noterdavajne: Kaj bodo ti ludje rekli, kader bodo tebe letat videli. H poslednimu ga oče v lakomnost pelati, inu mu vess svejt h dobičku ponudi: Letu vsse očem jest tebi dati. On bi biu za dobru vzeu, aku bi ta brumni Pušaunik le v enu samu med tem trojnim biu pervoliu. Pa ta ležnivi duh je pousod biu premagan, inu ta slepotya niegoviga obetejna očitnu rezodena. — Zakaj Kristus je vsaki skušnavi eno resnico iz svetiga Pissma čednu, inu brez zmote proki postaviu: človek ni od samiga kruha žiu, je reku on h ti prvi skušnavi. On oče reči: ta človek obstoy iz dveh natur, iz messa inu iz duše: toku ja nasmе on samu za messu, temuč tudi, inu zlasti za dušo skerbeti. Ta duša pa se z besedo Božjo živy, katira govory: Išite narpoprej Božje Kralestvu: tu drugu ima vam brez vaše skerbi perverzenu biti. Obenimu Božjimu služabniku nabode kruha mankalu, dessiglih časi eden ali drugi per tenkim živeti more. Takišne misli nass troštajo v potrebšini. Če pa Bog oče, de bi ti od gladu vmrv: ob kuliku poide tebi hujši, koker aku umerješ na jetki? Bogu pokorn biti je potreba: dougu živeti ni potreba: bolši je vmreti, koker grešiti. — H ti drugi skušnavi je ta Izveličar diau: Ti nimaš Gospuda tvojga Boga skušati, inu za volo ene posvetne časti čudeže od njega pogirvati. Bolši je brez videjna svet biti, koker se svet videti, inu ne biti. Kaj tebi pomaga, de sam sebi dopadeš? praznu štimajne! gledej, de Bogu dopadeš: tu per tebi stoy: ludem dopasti, nastoy v tvoji moči; še obeden ni rojen, katiri bi vssem dapadiu. — Ta treka skušnava je bla enu napelavejne ne samu h lakomnosti, ampak tudi h malikovajnu: Ta Satan je oteu, de bi mu tisti Božjo čast skazou, katiri je sam Bog biu. Pa Jesus je reku: ti imaš Boga tvojga Gospuda moliti, inu njemu samimu služiti. Na tu je on tiga skušnauca z zaničuvajnam od sebe segnau. En nauk za nass, de tudi mi njega nar ležiši preženemo, aku mi njega zaničujemo . . . — Letu premislioč nekteri, kader v greh padejo, hudiča kriviga delajo, koker nih Mati Eva: hudič me je zmotiu: hudič me je oslepiu etc.; pa ni ress: hudič je nadoužen, inu raunu toku meihenu premore škodvati, koker en pess na ketni, aku se eden sam h njemu naperbliža. Ta nar hujši hudič je si ta človek sam, aku on bejžat noče, inu se noče braniti: enu med tem dvojnim je potreba, ali se skušnavi za caita ugniti, ali se serčnu braniti (Str. 128—132).“